

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ЛЮДИНИ
В УКРАЇНСЬКОМУ ПРОЗОВОМУ ТЕКСТІ
(на матеріалі творів Ірини Вільде)**

Стаття присвячена проблемі визначення ідіостильової манери вербалізації внутрішньої сфери персонажів творів Ірини Вільде. Увага зосереджена на особливостях маніфестації емоцій одиницями лексико-фразеологічного рівня, а також на виокремленні провідних та периферійних переживань.

Ключові слова: вербалізація, емоція, лексема, фразеологізм, текст.

Статья посвящена проблеме определения идиостиловой манеры вербализации внутренней сферы персонажей произведений Ирины Вильде. Внимание сосредоточено на особенностях манифестации эмоций единицами лексико-фразеологического уровня, а также на выделении ведущих и периферийных переживаний.

Ключевые слова: вербализация, эмоция, лексема, фразеологизм, текст.

The article deals with the definition of the idiomatic style of characters' inner sphere verbalization in Iryna Vilde's prose. The focus is made on peculiarities of emotion demonstration with the help of lexical-phraseological units, as well as on the selection of major and peripheral experiences.

Key words: verbalization, emotion, lexical unit, phraseological unit, text.

Ірина Вільде є знаковою постаттю епохи модерну в галицькій літературі, непересічним представником психологічного реалізму в українській прозі. Самобутність її творів, своєрідність світовідчуття та його рефлексії у текстах, оригінальність стильової манери привертають увагу багатьох дослідників.

Творчість Ірини Вільде стала об'єктом студій М.А. Вальо, М.П. Кодака, Р.Д. Горака, О.В. Дудар, В.А. Качкана, Н.В. Мафтин, Р.В. Мовчан та ін. Прозу буковинської письменниці кваліфікують як сумно-ліричну, особистісну, тремтливо-ніжну, лірико-психологічну [1: 9, 12], яка широко розкрила діалектику почуттів персонажів. Особливістю манери письма Ірини Вільде є відмова від “детально-масштабної фактографічності” [1: 12], укрупнено-психологічне бачення найменших порухів душі та думки [6: 53], культивування у творах “епіки почуттів” [1: 11], “інтимної парадоксальності світопереживань, коли кожний образ чи деталь перетворюються на сплески живої духовності, а майже кожна метафора – на мікрофілософему буття” [1: 12].

Головними персонажами творів Ірини Вільде здебільшого є жінки, адже, як зізнавалася письменниця, вони дають багатший психологічний матеріал, ніж чоловіки; і, як результат, їх образи різноманітні, контрастні, “незглибими у своїй величї й кротості, лагідному зухвальстві й кам'яній ніжності, в супокійних бурях і блискавицях свого ніколи не старіючого серця” [7: 373]. Ірина Вільде органічно зросталася зі своїми героями, занурювалася цілком в їх емоційну сферу, для зображення якої найчастіше вдавалася до роз-

логіх внутрішніх монологів [5: 216–217]. Тексти цієї буковинської письменниці можна назвати енциклопедією переживань людської душі. Вони слугують джерелом вивчення не лише жіночої психології, а й її емоційного мікрокосму особистості.

Сьогодні спостерігається особлива увага дослідників до психічної сфери людини та її мовної репрезентації. У лінгвістиці можна виокремити декілька векторів вивчення емоцій: когнітивний (О.О. Борисов, С.Г. Воркачов, С.В. Гладь, Ю.Л. Гончарова, І.В. Красовська, Г.А. Огаркова); системно-структурний і функціональний (О.І. Артюх, Л.Г. Бабенко, Н.І. Бойко, О.М. Вольф, В.В. Ганечко, Н.Б. Дем'яненко, О.М. Каракуця, А.М. Манзій); лінгвокультурологічний (В.І. Кононенко, М.О. Красавський, В.І. Шаховський); прагматичний (І.С. Баженова, Я.В. Гнезділова, Д.Ю. Кузнецова, І.М. Літвінчук) та ін. Студювалися як вербальні одиниці, що позначають переживання (Ю.В. Андрійченко, А. Вежицька, О.П. Левченко, Ю.Ф. Прадід, О.С. Сарбаш), так і невербальні, або ж зовнішні вияви почуттів (В.В. Ганечко, А.А. Калита, Н.П. Киселюк, Г.Е. Крейдлін, О.А. Янова). Більшість праць з лінгвістики емоцій написані на матеріалі романо-германських мов (англійської, німецької, французької), дещо менша кількість – на основі східнослов'янських (російської, рідше – української).

Джерелами дослідження одиниць, що вербалізують почуття людини, слугують словникові статті, усне мовлення, тексти публіцистичного та художнього стилів. Власне останні дають лінгвістам глибокий, чисельний і цікавий матеріал для вивчення мовної репрезентації емоційної сфери особистості, адже, як зазначав В.І. Шаховський, однією з функцій літератури є ідентифікація та номінація переживань, які вирують на сторінках тексту, і “художню літературу з повним правом можна назвати депозитарієм назв емоцій та емоційних ситуацій” [11: 65].

Актуальність нашої студії зумовлена кількома причинами. По-перше, зверненням погляду науковців до людини, її ментальності, процесу мовотворення, рефлексії реальності у мисленні та мові. По-друге, починаючи з кінця ХХ століття і до сьогодні спостерігається значне зацікавлення лінгвістами засобами вербалізації психічного світу людини, зокрема її уяви, інтелектуальної діяльності, переживань. Підтвердженням цьому є зародження окремих напрямів – лінгвопсихології, психолінгвістики, лінгвістики емоцій – та вагомі набутки (монографії, дисертаційні дослідження, статті) у кожному з них. По-третє, творчість Ірини Вільде викликала інтерес, перш за все, літературознавців. Дещо меншою мірою досліджувалася ідіостильова манера письма, а в аспекті маніфестації емоційної сфери особистості – майже не вивчена.

Метою нашої студії є виявлення та аналіз особливостей вербалізації переживань одиницями лексико-фразеологічного рівня української мови в текстах ранньої прози Ірини Вільде. Для цього нам потрібно виконати низку **завдань**: 1) виокремити емоції, які об'єктивуються у текстовій канві; 2) розглянути своєрідність вживання лексики емоцій письменницею; 3) установити специфіку фразеологічної номінації психічних станів. Матеріалом дослідження слугує трилогія “Метелики на шпильках” та оповідання, написані письменницею до 1940 року.

Психічний світ персонажів Ірини Вільде надзвичайно багатогранний. Письменницею підмічені найтонші порухи людської душі. Аналіз текстового полотна дає підстави виокремити спектр переживань, який формують 18 емоцій: байдужість, гнів, захоплення, збентеження, інтерес, любов, образа, огида, подив, пригнічення, радість, розпач, роз-

чарування, сором, спокій, страждання, страх, смуток. Оскільки не всі почуття однаково часто переживає людина, існують психічні стани, які становлять основу внутрішнього життя особи, а інші – периферію. Так, радість (410 одиниць), страх (398) та любов (312) яскраво домінують на сторінках творів. До часто представлених відносно страждання (227), гнів (221), подив (220), спокій (172), смуток (140), сором (132), збентеження (108), інтерес (101), образу (98). Периферію емоційного життя формують байдужість (66), захоплення (38), розпач (36), розчарування (27), пригнічення (15) та огида (7).

Номінація переживань реалізована лексику емоцій, яка є провідним засобом об'єктивацій почуттів, та фразеологічними одиницями, що не лише презентують образне сприйняття і кодування психічних станів, а й слугують маркером індивідуально-авторської манери письма.

Лексична маніфестація емоцій у своєму арсеналі має слова таких частин мови, як іменники, дієслова, прислівники, прикметники, а також дві дієслівні форми – дієприкметники та дієприслівники.

У текстах Ірини Вільде превалюють дієслова (32%), дещо менш чисельно використані іменники (26,8%). Письменниця надає перевагу дієслівній та іменниковій номінації. Цей факт є ще одним підтвердженням положення про центральну роль цих частин мови у граматичній структурі української мови [2: 44]. Попри незначну різницю у кількісному співвідношенні дієслів та іменників, більш частотним є вживання перших. Цей факт дозволяє нам висловити припущення, що Ірина Вільде сприймає емоції, перш за все, як процес, діяльність, стан.

Пріоритет дієслівних репрезентантів простежується і при розгляді вербалізації конкретних емоцій, а саме страждання, страху, гніву, подиву, тривоги, сорому, любові, інтересу, образи. Іменники переважають при об'єктивації страждання, смутку, тривоги, спокою, радості, любові, розпачу, захоплення, образи. Домінує прислівникова репрезентація спокою і байдужості, а прикметникова маніфестує смуток, радість, байдужість, інтерес.

Дослідження частотності використання лексем показало, що найуживанішими словами в текстах творів Ірини Вільде є *любити* (70 слововживань), *боятися* (59), *страх* (42), *цікавий* (41), *біль* (38), *дивуватися* (38), *любов* (37), *радість* (34), *гніватися* (31), *спокійно* (31), *сором* (30), *щасливий* (27).

Маніфестація емоцій здебільшого реалізована лексемами у їх прямому значенні (*захоплюватися* “1. Бути в радісно-піднесеному стані задоволення, замилювання і т. ін. ким-, чим-небудь” [9 (3: 392)], рідше – переносно (*горіти* “5. перен. Проїматися сильним почуттям, пристрасно захоплюватися якоюсь справою, віддаватися чому-небудь” [9 (2: 130)]): – *Наприклад, досить мого одного двозначного слова про вас, щоб всі ці люди тут, що так захоплюються вами та вашим талантом, похитнулись у своїй добрій вірі у вас і ваш талант...* [4: 45]; *Я обсервував вас під час співу. Ви цілі горіли...* [3: 347].

Особливістю лексичної сполучуваності є вживання як загальнонародних епітетів для якісної та градаційної (вказівна на інтенсивність протікання психічного процесу) характеристики почуття (*сірий сум, гірка туга, святий гнів, стоока тривога, лагідний спокій, велике щастя*), так і індивідуально-авторських (*розспівана радість, зелене кохання, кошлавенький сум, безпритульний смуток, анемічний жаль*). Ірина Вільде неодноразово використовує для означення переживання колоративні слова (*чорна безнадійність, червона*

лють, жовтий розпач, зелена тривога, білий страх, золото-рожевий гумор), сакральну лексику (святий гнів, священна радість, благословенний спокій, грішне обурення).

Залучення одиниць фразеологічного рівня мови письменницею є менш інтенсивним, аніж лексичного. Серед фразеологізмів, використаних у текстах для номінації почуття, переважають оказіональні структурно-граматичні трансформації, а саме:

1) граматична зміна фраземи: *співуче серце* [3: 141] (кодіфікований варіант *душа (серце) співає* [10: 228]): *Як тільки побачила під гімназією гуртки синіх мундирчиків, а вже співуче серце відразу пурхнуло з грудей і пішло шукати за Данком* [3: 141];

2) лексична субституція компонентів: *наганяти/нагнати страху (наганяти (нагонити)/нагнати холоду* [10: 417]); *туга вколола в саме серце* [3: 258] (*як ножем вколоти в [саме] серце* [10: 115]); *кров починає булькотіти* [3: 67] (*кров кипить* [10: 315]); *бичувати серце* [3: 40], *гризти серце* [4: 80] (*мучити (терзати, рвати і т. ін.) серце* [10: 413]): *Не цілуючи вже, пригорнула Дарка Ориську ще раз до своїх грудей, бо в цю мить вколола її в саме серце туга за хатою* [3: 258];

3) поширення компонентного складу: *серце, що не вміє потихеньку радіти* [3: 230]; (*[аж]душа (серце) радіє (радується)* [10: 225]); *краяти на кусники серце* [3: 92] (*краяти серце* [10: 312]): *Дарка дивиться збоку на Стефу: “Якби не мій язик, якби не моє дурне серце, що не вміє потихеньку радіти, то я вже все знала б... Стефа не мовчала б так, як тепер...”* [3: 230];

4) комбіновані зміни: а) еліipsis + лексична субституція компонентів: *закаламутити спокій серця* [3: 62] (*сколочувати спокій* [10: 819]): *Це закрапувало вже на таке, що він навмисне хотів закаламутити спокій її серця* [3: 62]; б) поширення складу + граматична зміна: *радість, що залила вищерть серце* [3: 447] (*[аж]душа (серце) радіє (радується)* [10: 225]): *Важнішим від усього була тепер хвиля внутрішньої, священної радості, що залила вищерть її серце* [3: 447]; в) поширення складу + лексична субституція компонентів: *серце може тріснути з болю надвоє* [3: 242] (*душа (серце) розривається надвоє* [10: 228]): *Серце може тріснути з болю надвоє, мама може вмерти з розпуки, а вона... мусить зробити так, як від неї вимагають* [3: 242]; г) поширення складу + лексична субституція компонентів + граматична зміна: *охоплює такий дошкулний, безпритульний смуток* [3: 228]; *настирливий, аж липкий смуток, що обліпив серце* [3: 182] (*обгортати (огортати) душу (серце) тугою (смутом, сумом і т. ін.)* [10: 445]): *Дарка не могла увільнити свого серця від якогось настирливого, аж липкого смутку, що обліпив серце з приводу цього від'їзду до Відня* [3: 182].

Серед різновидів трансформації фразеологізмів В.Д. Ужченко виокремлює одиниці, що побудовані на одній асоціативній основі. Ірина Вільде активно послуговується такими сталими сполуками. Це один із найчастіше вживаних трансформацій: *якби хто окропом хлюпнув на серце* [3: 21] (*як ошпарений окропом* [10: 479]); *чорт вогонь розложив, пожеар в серці* (фраземи, побудовані на аналогії вогонь – гнів, як і фразеологізми зі значенням «дуже гніватися»: *аж вогню давати* [10: 176], *аж вогню креше* [10: 312], *вогнем дихати* [10: 200]); *заморозити всі струмочки крові в серці* [3: 26] (*діймати холодом* [10: 203]); *по спині пробігло в неї дрібними, мурашковими лапками щось гаряче* [3: 199] (*як приском (жаром) обсипати* [10: 457]): *Дарка почула, як по спині пробігло в неї дрібними, мурашковими лапками щось гаряче. Це був сором* [3: 199].

У загальноприйнятому варіанті, зафіксованому фразеологічними словниками, письменниця вживає меншу кількість фразем: *кидати в жар* [4: 33; 10: 291]; *стало легко (легше) на серцю (на серці)* [3: 90–91; 10: 330]; *злітає каменюка з серця* [3: 30; 10: 287]; *опановувати себе* [4: 47; 10: 467]; *потепліло на душі* [3: 121; 10: 549]; *Порівняння вида-лось йому таким страшином, що його раптово аж кинуло в жар* [4: 33].

Продуктивною моделлю, за якою побудована значна кількість стійких сполук, є структура «іменник, що називає емоцію + дієслово, яке вербалізує процес оволодіння переживанням людини»: *огортає страх; охоплює такий дошкульний, безпритульний смуток; настирливий, аж липкий смуток, що обліпив серце; лагідний, смертоносний спокій, що омотав; охоплює пустотлива веселість; охоплювала розпука.*

Опорними словами більшості фразеологізмів, які вживає Ірина Вільде у текстах, є лексема *серце* та емотиви (*страх, туга, смуток, радість, розпука, кипіти* та ін.): *серце болить, серце потихеньку співало пісеньку, серце пхинькає, серце умліває, неспокойне серце, серце не може знайти спокою, серце кам'яніло, серце важке, як надгробна плита; охоплювала розпука, радість захавалася в куток серця й поклінує звідти, охоплює пустотлива веселість, дивна туга напала на нього, туга вколола в саме серце, мати дивний острах під шкірою, огортає страх, аж кипіло в ній* та ін.

Якщо розглядати особливості структурно-граматичних типів фразем (послугуємося класифікацією Ю.Ф. Прадіда [8: 29]), то варто відзначити, що активно використовуються стійкі сполуки двох різновидів: 1) фразеологізми, співвідносні з словосполученням; та 2) фразеологізми, співвідносні з реченням. Основними моделями, за якими побудовані фраземи, співвідносні з словосполученням, є «дієслово + іменник» (*мати приємність, кидати в жар, нагнати страху, брати до серця, потепліло на душі, опанувати нерви*), «прикметник + іменнику» (*співуче серце, кам'яне серце, тяжке на серці*), «іменник + прийменниково-відмінкова форма іменника» (*пожар в серці, тягар у грудях*). Фразеологічні одиниці, співвідносні з реченням, кількісно домінують, зокрема різновид конструкцій, що відповідають будові простого двоскладного речення: *серце в грудях підстрибнуло, на плечах і в грудях осідає щось важке, нещастя давлять серце, душа ніяковоїла, сором обійняв, по спині пробігло в неї дрібними, мурашковими лапками щось гаряче*. Менш чисельно представлені фраземи, співвідносні з простим односкладним реченням, та вкрай рідко – з підрядною частиною складнопідрядного речення: *стало легко на серцю, стає свобідніше на душі; мов би хтось поклав на плече дуже важку руку, якби хто окропом хлюпнув на серце*.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, Ірина Вільде презентує психологічний реалізм в українській модерній літературі, зокрема його лірико-психологічний напрям. Персонажами буковинської авторки є її сучасники, внутрішній світ яких піддається ретельному психоаналізу.

Провідними емоціями, вербалізованими у текстах Ірини Вільде, є радість, страх та любов. Лексичними домінантами лексики емоцій є слова *любити, боятися, страх, цікавий, біль, дивуватися, любов, радість, гніватися, спокійно, сором, щасливий*. Маніфестація переживань представлена найчастіше дієсловами та іменниками. Сполучуваність назв емоцій з епітетами ілюструє якісну та градаційну характеристику переживання. Письменниця використовує загальнонародні та індивідуально-авторські епітети.

Фразеологічна номінація емоцій має такі особливості: 1) домінує оказіональне вжи-

ванням фразем, зокрема структурно-семантичні трансформації одиниць із лексичною субституцією компонентного складу та сталі сполуки, створені на тій же асоціативній основі, що і узуальні; 2) серед опорних слів переважають емотиви та лексема *серце*; 3) структурно-граматична будова більшості фразеологізмів співвідносить їх із словосполученням «дієслово + іменник» та порстим двоскладним реченням.

Фразеологізми, використані у текстах, представляють багатство української мови, а також індивідуальне мислення та мовотворення письменниці. Ґрунтовне дослідження сталих сполук загалом, а не лише зі значенням психічного стану, дозволить розкрити ідіостильову манеру письма Ірини Вільде та збагатить фразеологію у теоретичному й практичному аспектах. До перспектив подальших студій належить і вивчення епітетів, а також інших тропів, та особливостей їх функціонування у прозі буковинської письменниці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баган О. Коли серце як на долоні (кілька штрихів до ранньої творчості Ірини Вільде) / О. Баган // Ірина Вільде. Метелики на шпильках. Б'є восьма. Повнолітні діти : [повіді] / Ірина Вільде. – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 2007. – 488 с. – С. 3–12.
2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / Іван Романович Вихованець. – К.: Наукова думка, 1988. – 256 с.
3. Вільде Ірина. Метелики на шпильках. Б'є восьма. Повнолітні діти : [повіді] / Ірина Вільде. – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 2007. – 488 с.
4. Вільде Ірина. Троянди і терня : [повіді та оповідання] / Ірина Вільде. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1961. – 356 с.
5. Дудар О. Концепт текстової інтерференції у дискурсі соціально-психологічних романів “Сестри Річинські” Ірини Вільде та “Оплот” Теодора Драйзера / О. Дудар // Наукові записки. Серія: Літературознавство / за ред. М. Ткачука. – Тернопіль: ТНПУ, 2010. – Вип. 30. – 362 с. – С. 212–225.
6. Мафтин Н. “Щоб запалити іскру любові до Всесвіту...” / Н. Мафтин // Слово і час. – 2007. – № 5. – С. 49–54.
7. Павличко Д. В. Літературознавство. Критика : [у 2 т.] / Павличко Д. В. – Т.1 : Українська література. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2007. – 566 с.
8. Прадід Ю. Ф. Структурно-граматичні типи фразеологізмів та їх різновиди / Ю. Ф. Прадід // Українське мовознавство: Республ. міжвід. наук. зб. – Вип. 16. – К.: Вища школа, 1989. – С. 28–35.
9. Словник української мови : в 11 т. / [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
10. Словник фразеологізмів української мови / [уклад.: В.М. Білоноженко та ін.]. – К.: Наук. думка, 2008. – 1104 с. – (Словники України).
11. Шаховський В. И. Эмоции: Долингвистика, лингвистика, лингвокультурология / Виктор Иванович Шаховский – М.: Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2010. – 128 с.